

РЕЦЕНЗИЯ

От проф. д-р Надя Манолова-Николова

Относно

Дисертационния труд на Владимир Красимир Терзиев на тема:

„Здравната просвета в българското общество 1856 – 1878 г.“

Научна област: 2. Хуманитарни науки; ПН 2.2 История и археология: История на България

(История на Българското възраждане XVIII – XIX в.)

СУ „Св. Климент Охридски“ – Исторически факултет - Катедра „История на България“

Владимир Кр. Терзиев е зачислен за обучение в докторска програма „История на България – История на Българското възраждане“ през 2020 г. и е отчислен с право на защита на 1.02.2023 г. Познавам Вл. Терзиев още като студент – специализант и впоследствие магистър в направление „Българско възраждане“ на катедра „История на България“ в Исторически факултет на СУ. Докторантското обучение в същото направление, в тригодишна редовна форма, бе логично продължение на полученото му образование и стремеж към научна работа. Резултатът е изготвения за защита дисертационен труд на тема „Здравната просвета в българското общество 1856 – 1878 г.“

Всички предоставени материали по защитата, авторефератът и приложените публикации по темата отговарят на законовите изисквания, съгласно Правилника за придобиване на научните степени в СУ „Св. Климент Охридски“ и ЗРАСРБ /Закон за развитието на академичния състав на Р България/.

В увода на дисертацията е изяснена мотивацията на дисертанта да се заеме с изследването на темата. Очертана е приемлива структура с увод, четири глави, използвани извори и литература, съкращения. За обема на използваните източници и литература е достатъчно да посоча, че обхваща страниците от 312 до 346, с широк обхват на извори и автори.

Уводът е пространен и с редица необходими уточнения. На първо място относно използваната терминология, като здравна просвета, здравна грамотност, здравно образование, здравна култура на населението и др., така и основния термин - модерно здравно образование. Конкретизацията на термините в съвременен контекст е базисна за изграждането на целия текст на дисертацията.

Кратко и приемливо е обоснована хронологическата рамка на изследването, доколкото тя е позната и напълно се припокрива с изградената вече периодизация за късния етап на Българското възраждане. Същевременно искам да отбележа, че не всички процеси и явления,

особено тези от културния порядък се подчиняват на граници, определени с точни години. Това създава чести проблеми при изграждането на аналитичния текст.

Поставените основни изследователски цели и задачи са добре мотивирани и защитени, с подходяща методология, комбинираща аналитичен и сравнителен подход, допълнен с новоиздирени документи и материали. Подказани са някои проблеми по тематиката, главно свързани с устойчивостта на традиционното медицинско познание, които фактически я продължават през XX век в перспективно поле за разработване в последващи трудове на автора.

В увода, с основание, докторантът се спира в големи подробности и с анализ на съществуващата литература. Той очертава постиженията в историко-здравната медицинска литература и тези в чисто историческите изследвания на модернизационния процес в българското образование, респ. здравната просвета. Като достойнство на този преглед ще изтъкна неговата достоверност, хронологическа последователност и критичното му обобщение.

В края на увода е направена кратка характеристика на четирите глави в дисертацията, с необходимата обосноваване на заявените им заглавия. В структурно отношение четирите глави обемат по няколко параграфа, отнасящи се до проблеми, свързани с техния заглавен текст.

Първа глава е насочена към обобщено представяне на „Здравното познание през епохата на Възраждането“. Първият параграф изцяло е посветен на традиционната медицина, като тук са събрани данни както за нейното изучаване, така и за характеризирането ѝ. Смятам, че се навлиза в много и излишни детайли, известни в науката /напр. за лечители, знахари, баячки, лекарственици и пр./. Същевременно ще призная, че са събрани и са съпоставени интересните данни за лечителски практики от различни текстове и региони, което безспорно е много полезно.

Вторият параграф на първа глава съдържа два подпараграфа, като първият осветлява един глобален аспект на модерното здравно образование, а вторият се отнася до българската му рецепция. Текстът е преработен и е значително по-убедителен в сравнение с обсъждания вариант. Изяснени са основните понятия, с които си служи дисертанта – модерно медицинско познание, хигиена, медицина.

Третият параграф е относно сблъсъкът между традиционната и модерната медицина, или по-точно за усилията на българската интелигенция да наложи модерното медицинско знание. Правилно авторът акцентира върху взаимодействието между двата вида познание, с тенденция за налагане на научното, тенденция взела превес след Освобождението.

Втората глава „Към модернизацията на българската здравна култура през Възраждането: предпоставки и основни насоки“ има за цел да изясни основните фактори, обусловили навлизането на модерни медицински знания сред българите. На първо място е разгледана в синтезиран вид османската политика на реформи, най-вече тези в армията и произтичащите от това промени в цялото имперско общество. Изтъкването на този фактор е важно с оглед на историческата истина и на последствията, засегнали различни сфери на обществения живот. Много подробни са данните за българските и чуждите лекари, влиянието на епидемиите за разширяване на здравната култура и образоваността на населението, действията на османските власти също са подробно осветлени. Като фактори за модернизацията са изтъкнати известните социални промени в българското общество и западното влияние. Не смятам, че е необходимо толкова подробното изясняване на формирането на българското лекарско съсловие, заедно с аптекарите, бабите-акушерки и др. Да, формирането на съсловието безспорно подсилва процеса на утвърждаване на научните знания за човека, но не внася нова информация за здравната просвета, основната тема.

Смятам, че е добре изяснена връзката между лекарите и местните управленски структури, защото именно тази връзка носи ефектите от добре организираната пропаганда и издигане на имиджа на докторската професия, с обобщение на с. 151 – 152. Смятам също, че приведените подробности около създаването на двете болници в Търново и във Варна са излишни.

В един приемлив порядък и с интересни данни е представено развитието на аптекарското дело, възприемането на нови лекарствени продукти и средства за лечение, но пак като „странична линия“ по отношение на централната тема.

Трета глава е логично продължение на изясняваната връзка между осъзнатата необходимост от здравна пропаганда и развитието на възрожденското училище. В първия параграф на главата дисертантът се спира на рядко обсъждания въпрос откога се разбира необходимостта от целенасочено популяризиране на хигиенните норми в училището. Разглежда в подробности благоприятните условия най-вече от 60-70-те години на века, за утвърждаване на хигиенните норми и опазване на човешкото здраве. Използва добре обоснованото определение за здравнопросветни дейци, изтъквайки в по-специален план заслугите на няколко от тях – Сава Доброплодни, Стефан С. Бобчев, Анастас Гранитски и др. Макар на практика да няма дебат по въпроса за здравното възпитание на младите поколения българи, според Терзиев редица статии, дописки и др. материали във възрожденския печат обсъждат и в този смисъл авторите им дебатират въпроса за този тип образование. Те принадлежат към направлението, според което преподаването трябва да носи конкретни ползи в живота, включвайки именно здравното познание. Дисертантът не пренебрегва

косвено наличието на елементи от здравно образование и в по-традиционния тип преподаване.

Във втория параграф отново „разказът“ се връща назад във времето към първата половина на 19 в., както това е направено и в доста от предните части на труда. Връщането е необходимо от гледна точка на изясняване ролята на д-р Петър Берон, Емануил Васкидович, Неофит Бозвели и др. просветители по отношение на темата, но отново доказва, че 1856 г. няма характера на граница по отношение на здравнопросветната дейност. Много логично е подчертана връзката между здравното образование с морално-нравствената и религиозната насоченост на тогавашното възпитание. Добре изяснени са ролята на българската и чуждата литература по въпросите на здравното образование чрез подходящи примери, вмъкването на гимнастиката като предмет в някои училища, провеждането на здравни беседи и сказки от лекари и учители. Изтъкната е голямата отговорност на учителите и училищните настоятелства за здравното възпитание и поведение на младите хора. Правилен е изводът в края на този параграф, че до въвеждане в училищата на учебна дисциплина по хигиена не се стига, но познания по темата присъстват постоянно в работата на педагозите, лекарите и други адепти на модерната медицина.

Разгледана е още обширна книжнина, включваща буквари, енциклопедии, учебници по естествени науки, анатомия, физиология, антропология, психология и др. п., чието съдържание често включва медицински знания. Дисертантът успява да изясни до известна степен тяхното влияние през епохата като локализира употребата им в учебния процес. Направеният извод в края на трета глава правилно уточнява, че са поставени само основите на модерното здравно познание в училище, една тенденция, която ще се развива в следосвободенска България.

Прави впечатление както в трета глава, така и в предходните изключително внимателния и критичен прочит на източниците, с които си служи Вл. Терзиев, благодарение на което той извършва многобройни, макар малки корекции по отношение на техния произход и употреба в досегашната литература по темата. Това всъщност изразява формиран изследователски почерк на един бъдещ добър историк на Българското възраждане.

Последната глава на дисертацията е насочена към възрожденската книжнина и печат, отразяващи здравната тематика. Посоченият вече подход е приложен изключително добре в тази глава, в резултат е налице предложена корекция на утвърденото мнение за първа българска медицинска книга. Вниманието към преводната, но много подробна и популярна сред здравните специалисти „Практическа медицина“ на Ан. Гранитски е напълно заслужено, както и нейната висока оценка за развитието на българската медицинска мисъл. Вл. Терзиев

защитава изказаното мнение вече в литературата за книгата на д-р Васил Берон „Естествена история...“ като първия български медицински труд.

Подробен е анализът на труда на С. Доброплодни „Игиномия“ и широкото му разпространение, така също на втората книга издадена през 1851 г., чиито оригинал принадлежи на испанеца Матю Орфила, на ред още други произведения, предимно преводни. Обобщенията направени върху обзора на тази литература и на чуждата такава са убедителни и логични. /с. 253 – 257/

Много хубав е анализът на Терзиев относно брошурата на д-р Ив. Богоров за селския лекар и критиката на Л. Каравелов. Анализът потвърждава неговата теза за взаимодействието на традиционния лечителски опит и модерната медицина. /с. 263 – 264/ Отбелязани са и някои от научните трудове на възрожденските лекари, без авторът да се спира подробно на тях, поради ограниченото им влияние сред тогавашното българско общество.

Вторият параграф на четвърта глава подробно разглежда здравната просветна работа през публикациите във възрожденския печат. Тяхното разнообразие дава възможност да се изтъкнат различните подходи към различни слоеве от обществото, на които се предлага здравната тематика. В следващия, трети параграф са очертани основните теми, засегнати в здравнопросветната книжнина. Макар споменати по един или друг начин в предходните части, тук е по-скоро обобщено представяне на най-важните положителни фактори за опазване на човешкото здраве. Заради това повторение, смятам, че е по-ценно представянето на литературата за майчинската грижа и отглеждането на малките деца, за алкохолизма, сексуалното възпитание, мнимата смърт. Обобщението в края на четвърта глава на с. 305 за стихийното издаване и разпространение на здравната книжнина е напълно логично и доказано.

Заклучението на дисертацията представя в обобщен и постъпателен вид основните тези и изводи на автора от четирите глави на дисертацията.

По отношение на стила и изразните средства използвани от докторанта ще отбележа, че той употребява ясен и точен книжовен език, напълно подходящ за този тип изследване. Същевременно някои езикови употреби не смятам за приемливи. Често се срещат изрази като „не съвсем непознато“; „не може да се каже, че няма...“ и др. условни фрази, които изразяват излишна несигурност. Също така бих коригирала названието на Любен Каравелов като копривщенски просветител, защото когато пише своите статии във вестниците си или в сп. „Знание“ той е в Букурещ, и е много далеч, ментално и физически, от копривщенските даскали по онова време.

Приемам за основни постижения на автора следните:

- много добър анализ на източниците, с задълбочено проследяване на произход, употреби и преупотреби.
- критично използване на широка литература по тематиката.
- в детайли е изведен приноса на определен кръг от институции и възрожденски дейци за въвеждане и популяризиране на съвременни медицински понятия и практики.
- в хронологически план е изяснен напредъка на българското общество през втората половина на XIX в. във възприемането на хигиенните норми и медицинските разбраниа за опазване на човешкото здраве, като безценен капитал на обществото.

Критични бележки:

- остава в сянка отговора на въпроса каква е рецепцията на здравната пропаганда сред съсловията, извън представителите на интелегенцията (разглеждани в дисертацията лекари, учители, журналисти и пр.) – еснафи, търговци, земеделци, и др., възможна тема за последващи проучвания.
- текстът може да се съкрати като се прецени кои повторения да се избегнат.
- хронологическите граници за темата, определени в години /1853 – 1878 г./ също може да се избегнат в едно бъдещо издаване на труда.

Приложеният за защитата автореферат се спира в подробности върху основните структурни елементи на дисертационния труд, като са изяснени най-важните приносни идеи в него. Авторефератът отговаря на всички изисквания за представяне на дисертацията.

В документацията по защитата Вл. Терзиев представя списък с публикациите си, които са свързани пряко с дисертацията. Дисертантът участва активно и в работата на направление „Българско възраждане“ в катедра „История на България“ с няколко рецензии на дипломни работи и редица участия в научни форуми.

В резултат на направения анализ на дисертацията, публикациите и активната докторантска дейност в периода 2020 – 2023 г. изразявам моето положително мнение за присъждане на Образователната и научна степен /ОНС/ „Доктор“ на Владимир Красимир Терзиев и гласувам с „ДА“.

29 юни 2023 г.

Николова

София

Рецензент: проф. д-р Надя Манолова-

.....